

PROVENIENČNÉ ZÁZNAMY V TLAČIACH ZO 16. STOROČIA ULOŽENÝCH V SPIŠSKEJ KAPITULE

TOMÁŠ TOMO

Abstrakt: Vďaka knihám sa môžeme dozvedieť o osvete danej doby, a v niektorých prípadoch aj to, kto bol ich vlastníkom. Pre tlače 16. storočia je špecifické, že boli jedny z najstarších tlačných kníh (okrem inkunábul), a preto tzv. cesta knihy mohla nadobudnúť široký aspekt od jej vytlačenia až po dnešnú dobu jej uloženia. V príspevku sa budeme venovať niektorým provenienčným záznamom v tlačiach 16. storočia uložených v Spišskej Kapitule a ich predchádzajúcim vlastníkom.

Kľúčové slová: Spišská Kapitula, Proveniencia, Posesori, 16. storočie, článok, slovenský jazyk.

K dôležitým aspektom skúmania starých tlačí, aj tých zo 16. storočia, patrí aj tzv. cesta knihy alebo pohyb kníh, keď v mnohých prípadoch môžeme sledovať, čo sa udialo od realizácie typografického zámeru, kým sa kniha dostala k recipientom. Umožňujú nám to provenienčné záznamy (záznamy predchádzajúcich majiteľov), ktoré sú dôležitým svedectvom doby, pretože dokladajú kto a kedy danú knihu vlastnil. Je to dôležitý aspekt z pohľadu šírenia vzdelanosti v danom období. Tieto provenienčné záznamy sa nazývajú aj exlibrisy a môžu byť vo viacerých formách, či už ako vlepéný tlačný exlibris, pečiatka alebo rukopisný záznam.¹ Dané exlibrisy sa odvíjajú od toho, kto bol predchádzajúcim majiteľom tlače, ako si knihy vážil a v akom období ju vlastnil. V minulosti patrili medzi drahé artikly, a preto sa v knihách môžu nachádzať rôzne záznamy, či už od obyčajných poznámok vlastníka k dielu, kronikárskych záznamov, poznámok k profesionálnemu alebo osobnému životu majiteľa, cez aritmetické prepočty rokov, kedy bola kniha vytlačená a kedy ju daný majiteľ držal v rukách, až k perokresbám rôznych výjavov (hlavy, ukazovacie ručičky, karikatúry, mytologické bytosti atď.).

Z tohto zaužívaného trendu z minulosti nevybočujú ani tlače zo 16. storočia, ktoré sú dnes uložené v Spišskej Kapitule a ktoré spracovávame v Slovenskej národnej knižnici.

Spišská Kapitula je starobylym cirkevným mestečkom, ktorého dejiny sa začali písať už na konci 12. storočia. Pomenovanie Spišská Kapitula sa odvodzuje od názvu kapitula kanonikov. Išlo o zbor, konvent duchovných, ktorí pôvodne zdieľali spoločné ubytovanie, mali záväzky spoločne sa modliť tzv. liturgiu hodín, čiže breviár, spoločne slúžili konventuálne sväte omše a podobne.²

Na čele kolégia kanonikov stál až do roku 1776 prepošt, ktorý bol vlastne správcom kapituly. Jurisdikcia spišského prepošta sa vzťahovala na obyvateľstvo historickej Spišskej župy. Spišské prepoštstvo patrilo do územia Ostrihomskej arcidiecézy. Najstaršia zachovaná písomná zmienka o spišských prepoštoch je listina uhorského kráľa Ondreja II. z roku 1209, ktorá spomína prepošta Adolfa.³

1 JANKOVIČ, L. *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16.–19. storočí*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 12–16.

2 CHALUPECKÝ, I. *Spišská Kapitula: Vreckový sprievodca pamiatkami Spiša*. Spišská Nová Ves: R. S. U., 1994, s. 6.

3 PAVÚKOVÁ, D. *Spišský hrad a okolie: Spišská Kapitula, Spišské Podhradie, Žehra, Bijacovce, Hodkovce, Dreveník*. Spišská Nová Ves: Arkus edition, 1999, s. 3, 4 a 11.

Situácia sa zmenila v roku 1776, kedy cisárovná Mária Terézia a pápež Pius VI. k územiu Spišského prepoštvstva pridali historické župy Liptov a Orava a zriadili Spišské biskupstvo. Spišská Kapitula sa vtedy stala sídlom spišských biskupov a katedrálnej kapituly kanonikov.⁴

Obnova katolíckeho ducha v 17. storočí nastala v dôsledku príchodu jezuitov, ktorí sa v Spišskej Kapitule usídlili v roku 1648 a založili v širokom okolí známe gymnázium.⁵

Jezuitská rehoľa bola zrušená v roku 1773. Ich majetky a budovy na Spiši dostalo biskupstvo. Neskôr vznikol v roku 1815 spišský kňazský seminár, pre ktorý bol adaptovaný pôvodný jezuitský kláštor. V roku 1819 v budove pôvodného jezuitského gymnázia vznikol Učiteľský ústav v Spišskej Kapitule. Po sľubných začiatkoch 20. storočia prišli dve svetové vojny, ktoré sa však Spišskej Kapitule v podstate nedotkli. Horšia situácia nastala po roku 1948 a nástupe totalitného režimu. Ten totiž so sebou priniesol nielen ideologický ale aj priamy fyzický tlak, ktorý vyústil do perzekúcií a násilného zániku takmer všetkých cirkevných inštitúcií Spišskej Kapituly. Postupná obnova jednotlivých inštitúcií i zanedbaných pamiatok začala až po roku 1989 a trvá dodnes.⁶

Spišská Kapitula je komplexom budov. Tvorí ju neskororománska Katedrála sv. Martina zo začiatku 13. storočia, goticky prestavaná koncom 15. storočia, bývalý prepoštský palác z konca 13. storočia, prestavaný v 18. storočí do dnešnej podoby biskupskej rezidencie, ďalej desať domov kanonikov zo 14. až 18. storočia, kaplnka zo 17. storočia, bývalý jezuitský kláštor rovnako zo 17. storočia, ktorý bol v roku 1815 prestavaný na spišský kňazský seminár, a funkcionalistická budova učiteľského ústavu postavená v roku 1933. Celý komplex stavieb bol v roku 1665 obohaný jednotnými hradbami, do ktorých sa vstupuje troma hlavnými bránami, umiestnenými na východe a na západe.⁷

Budovanie knižnice Spišskej Kapituly súvisí s jej históriou a následky jej transformácie z prepoštvstva na biskupstvo. Tvorí ju niekoľko knižničných fondov, a síce: Knižnica Spišskej kapituly kanonikov (kapitulná), Historická knižnica Spišského biskupstva (biskupská) a Historická knižnica Spišského kňazského seminára (seminárna).

O vývoji seminárnej knižnice máme len veľmi skromné informácie. Vieme, že okolo roku 1890 tvorilo jej fondy asi 4 000 zväzkov tlačí, jednak z konfiškovaných knižníc po jezuitoch, a jednak z pozostalosti honorárneho kanonika, básnika, organizátora osvety Andreja Kučmu (1800–1880).⁸ V roku 1895 sa knižnica obohatila o niekoľko sto zväzkov kníh po Alojzovi Kavačovi, administrátorovi vo Vyšnom Slavkove (bývalom špirituálovi seminára).⁹

V roku 1932, počas komplexnej prestavby budov seminára, postihli zmeny aj knižničnú zbierku. Na príkaz spišského biskupa (12. apríla 1933) sústredili všetky knihy zo Spišskej Kapituly a miestností seminára do novovytvorenej bibliotéky. Táto informácia dokazuje, že do tohto dátumu nemala knižnica osobitnú miestnosť. Pri sťahovaní fondu sa do seminárnej knižnice dostali aj viaceré zväzky z kapitulskej knižnice a osobné knižnice po kanonikoch Popovičovi, Fertsekovi a Hradskom.¹⁰

4 HELBA, E. *Spišská Kapitula: prameň viery, literatúry a kultúry*. Košice: Slovo, 1993, s. 9.

5 PAVÚKOVÁ, odk. 3, s. 4.

6 *História Spišskej Kapituly* [online]. 15. augusta 2024. [cit. 2024-09-05] Dostupné z: <https://kapitula.sk/historia-spišskej-kapituly/>

7 *Dejiny spišského seminára* [online]. 10. júla 2024. [cit. 2024-09-05] Dostupné z: https://ks.kapitula.sk/sk/dejiny_seminara

8 PAŠTEKA, J. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 38–39.

9 SABOV, P. *Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2001, s. 128.

10 SABOV, odk. 9, s. 128.

Dnes patrí knižnica medzi rozsiahle knižničné celky. Tvorí ju 28 087 knižných signatúr (28 555 knižničných jednotiek), 8 213 signatúr inorečových časopisov (12 601 knižničných jednotiek) a 1 668 signatúr slovacikálnych časopisov (2 723 knižničných jednotiek).¹¹

Historicky najväčšiu časť fondu knižnice tvoria prvotlače, napríklad dielo Jacoba de Voragine *Legenda aurea*.¹²

Ďalšou vzácnosťou fondu sú tlač 16. storočia, ktoré sme začali systematicky spracovávať. Napriek pomerne zlému fyzickému stavu majú zachované tlač nevyčísliteľnú hodnotu, pretože ide o diela napr. Virgília, Flavia, Plautusa, Homéra, Melanchtona, Erazma Rotterdamského a ďalších.¹³

Medzi hlavných donátorov knižnice patrili predovšetkým cirkevní hodnostári a profesori seminára. Z významných osobností je potrebné spomenúť kanonika Kučmu, Biacovského, historika Jozefa Hradského, advokáta Antala Hradského,¹⁴ či ďalších činovníkov seminára Popoviča, Ferenčíka, Kurimského a Dideckého.¹⁵

Od začiatku roka 2024 sme sa v Oddelení spracovania HKD a HKF rozhodli pokračovať v spracovaní ďalšieho zväzku *Generálneho katalógu tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska* práve spracovaním tlači 16. storočia zo Spišskej Kapituly. V spolupráci so Spišskou diecézou momentálne spracovávame seminárnu knižnicu, ktorá je najobsiahlejšia, a zároveň je to živý fond, do ktorého sa neustále dopĺňajú knihy pre potreby bohosloveckého seminára.

Vďaka fyzickým prístupom ku knihám sme sa mohli oboznámiť s ich fyzickým stavom (bohužiaľ nie veľmi dobrým),¹⁶ rôznorodosťou a istou jedinečnosťou daných kníh. Ich najväčším špecifikom je lokalita na severnom Slovensku v katolíckom prostredí, na jednotlivých tituloch sa stretávame s množstvom rukopisných poznámok a marginálií a s početnými provenienčnými záznamami, pri niektorých tituloch aj s viacerými. Ako príklad by sme uviedli tlač, autormi ktorých sú: Domenico Nani Mirabelli, Titus Maccius Plautus, Henricus de Frimaria.

Z provenienčného záznamu na prvom exemplári¹⁷ z roku 1552 diela od Domenica Nani Mirabelliho sa dozvedáme, že prvými majiteľmi knihy boli pravdepodobne Ján a Anna Łodziński. Ich vzájomný vzťah je otáznny. Z exlibrisu vyplýva, že Anna zomrela v roku 1561 a Ján rok na to. Neskorším vlastníkom bol Adam Vojdekovič, ktorého exlibris je uvedený hneď pod exlibrisom (manželov?) Łodzińskich. Bohužiaľ chýba dátácia, čo našu hypotézu o jeho následnom vlastníctve nepotvrzuje. Ďalším posesorom bol Stanislaus S., ktorého priezvisko je nečitateľné. A na dvoch miestach sme našli meno Jozefa B. Zebruského, ktorý bol pravdepodobne posledným zaznamenaným vlastníkom predtým, ako sa kniha dostala do knižničného fondu Spišskej Kapituly.

11 SABOV, odk. 9, s. 129.

12 SABOV, odk. 9, s. 131.

13 SABOV, odk. 9, s. 132.

14 Pri katalogizovaní tlači 16. storočia sme natrafili na jeho textovú pečiatku vo viacerých knihách, medzi ktoré patrí aj táto: STURM, Johannes. *De Vniversa Ratione Elocvtiotionis Rhetoricae ...* – [Straßburg]: Per Bernhardum lobinum, [1576]. (– sign. MS 13710).

15 SABOV, odk. 8, s. 132.

16 Zabezpečujeme čistenie a istú sterilizáciu kníh. Bohužiaľ pri niektorých knihách je potrebný zásah reštaurátora.

17 NANI MIRABELLI, D. *Polyanthea Opvs Svavissimis Floribus exornatum ...* – Coloniae: ex officina Iasparis Gennepaei, Anno a sacro partu uirgineo, M. D. lII. [=1552]. (– sign. MS 6967). Proveniencia: *Generosus dnús Joannis Lodzinski de Chora[...]cza quouq quon[dam] in Proszowicze Via Capitus et in Opatkowitzi Arrendator Anno dñi. M° D° LX° II & Sabbati in Aurora, ex miseriis huius seculi in caelestam Priam discessit. [Its?] Generosa Anna Lodzinska consors eius[dem] dñi Jois Charißima Vita sua obdormundo in Chro Jhuku, summo Deo Opt. Max.º [...], & prima Martij hora XV, Dn. vó[obiscum] Sabbatio Anno domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo primo. – Generosus ac Magnificus Dnius Dnij Adam[us] Woydekovic ... in Christo Jesu Sed adhuc Vinit in grata Dei. – Ex libri Stanislai S... – Jos. B. Z. ... – Jos. B. Zebrusznj.*

Ďalší exemplár¹⁸ Plautových komédií z roku 1593 obsahuje množstvo rukopisných záznamov, z ktorých sa dajú identifikovať viaceré vlastnícke záznamy. V jednom zápise sú uvedené mená dvoch vlastníkov, a to istého Samuela Vodňanského z Kružnova a Carola Wilhelma z Rzitian s uvedeným rokom 1625, teda nejakých 32 rokov po vydaní danej knihy. Ďalší posesorský záznam sa viaže k menu Johanna Gobiga, ktorý tlač vlastnil o rok neskôr. Následne sa dostávame k menu Mantis Schmid a k jeho exlibrisu z roku 1656. Takmer o sto rokov neskôr, v roku 1743, tento exemplár vlastnil Ján Vrbický. Nakoniec sa táto tlač dostáva k poslednému spišskému prepoštovi Jozefovi Karolovi Zbiškovi, ktorý ju v testamente (1775) daroval knižnici.

V poslednom ukázkovom exemplári¹⁹ (vydanie diela *Opus sermonum exactissimorum de Sanctis*, ktorého je autor Henricus de Frimaria) figurujú mená posesorov ako Joannes Georgius, ktorý knihu vlastnil o viac ako sto rokov od jej vydania, presnejšie v roku 1628. Z toho istého roku pochádza aj posesorský záznam Daniela Varsana (detailnejšie informácie zatiaľ nemáme), pravdepodobne ďalšieho nám majiteľa. O 50 rokov neskôr, v roku 1678, sa kniha dostala do vlastníctva Paulusa Lupnista. Zo 17. storočia sú zachované posesorské záznamy od Ondreja Ondrejoviča, ktorý sa k danému titulu dostal cez Juraja Lukáša.

Z uvedených pôvodných vlastníkov jednotlivých tlačí by sme sa mohli podrobnejšie zmieniť o dvoch z nich, o ktorých sa nám podarilo zistiť viac informácií ako z rukopisného textu daného exemplára.

Ondrej Ondrejovič (1621–1697) pochádzal zo zemianskej rodiny. Teologické štúdiá, ktoré zavŕšil doktorátom teológie, absolvoval v Trnave. Bol farárom v Žehre. V roku 1659 ho vymenovali za spišského kanonika. V rokoch 1661–1669 bol dekanom kapituly a v roku 1675 sa stal titulárnym liptovskomarským prepoštom. Organizačne i finančne podporoval záchranu starých umeleckých skvostov i nové výtvarné diela vysokej umeleckej hodnoty. Dal napríklad zreštaurovať vzácne nástenné maľby zo 14.–16. storočia v kostole v Žehre, kde nechal roku 1656 postaviť ranobarokový hlavný oltár. V roku 1673 daroval kostolu v Liptovskej Mare kazateľnicu, v roku 1677 tam dal postaviť bočný oltár a v roku 1678 hlavný oltár. Z tohto kostola zachránil početné gotické diela. V Spišskej Kapitule sa postaral o zreštaurovanie najstaršieho objektu rotundy Panny Márie a sv. Valentína, zreštauroval a dobudoval dom kanonikov a dal si vyhotoviť vlastný náhrobný kameň.²⁰

Jozef Karol Zbiško (1711–1774) pochádzal zo zemianskej rodiny, otec bol prísediacom Hontianskej stolice. Študoval v seminári v Trnave, teológiu na Viedenskej univerzite ako alumnus Pázmanea. V roku 1733 sa stal bakalárom teológie, v roku 1734 ho vysvätili za kňaza

18 PLAUTUS, T. M. *Comoediae*. Francofvrdi: sumtibus Nicolai Bassaei, 1593 (Francofvrdi: Apud Ioannem Wechelum). (– sign. MS 8828).

Proveniencia: *Amoris, Moris, honoris et boni ominis ergo. Hunc Latinae lingvae authorem, qvi decres ejus lingvae ficitur fat fonat consecrat, tori ligationis vice Samuel Vodňanský de Kružnova. Suo Charissimo Discipulo Carolo Gviljelmo de Rzitian, [...] non modo Salutem, sed magis progressum in pietate, bonis moribus et literis, at[que] a Deo opt. max. animum ad studí aptum caspidung. Datum in Die Divi Caroli hoc ē 28. Januarij A.º 1625. – Cazli Scepusiens Papt fara Epei Zbiskó 1775. – Marti C... V. S. 1658. – Mantis Schmid Anno S. 1656. – Ex Libris Joannis Wrbitzkij 1743. 9. Junij. – Johannes Gobig Aº 1626.*

19 HENRICUS DE FRIMARIA. *Opus sermonū exactissimorū de Sanctis* ... – [Augsburg]: (impensis sumptibusq3 circumspecti viri Joannis Ryman de Oringau), (Anno salutē nostre. M. D. xiiij. [=1513] quarta vero die mensi Nouembris) ((ciuis imperialis oppidi Hagenau): (ac impressum in officina industrij Henrici Gran)). (– sign. MS 14480).

Proveniencia: *Sum ex libris Rñdi in Christo Joannis Georgij Anno Dñi 1628 2. die Mensis Martij à honorãdo dño Daniela Varsanij Concionãm Oppidi Tokaiensis, ob infimum amorem oblatas. – Sum ex Libris Reverendi in Dto Joannis Georgij Anno dnj 1628 2 die Mensis Martij, à Joreviado Drj Daniele Varsanij Concionatorj oppidi Tokaiensis ob inrimum. – Dinicut Dominus Domino m. Sovelot ad ... Rdo in Dño Ptri Paulo Lupnysti Anno 1678. Die 27 Mensi Martij. – Dono datus à R. Patrie Georgio Lukaczi Andrea Ondreikowicz.*

20 *Slovenský biografický slovník, IV. zväzok M–Q*. Martin: Matica slovenská, 1990, s. 334.

a v roku 1737 získal doktorát teológie. Bol kaplánom v Trnave, potom od roku 1735 farárom v Sládkovičove, v roku 1738 v Dvoroch nad Žitavou a od roku 1739 v Nových Zámkoch. V roku 1741 sa stal ostrihomským kanonikom, v roku 1743 komárňanským archidiakonom a v roku 1745 titulárnym opátom. Od roku 1747 bol bratislavským prepoštom, v roku 1755 sa stal spišským prepoštom, zhodou okolností posledným. Od roku 1746 bol aj radcom Uhorskej miestodržiteľskej rady a prísediacom Sedmopanskej tabule.²¹

Usiloval sa o usporiadanie hmotných pomerov Spišského prepoštvstva. Pomáhal chudobným a na ich podporu založil viaceré nadácie, medzi nimi v roku 1762 nadáciu na výchovu dievčat u košických uršulínok. Bol šéfom kultu sv. Jána Nepomuckého, ktorý si osvojil v Prahe. Na lúke pri Spišskej Kapitule dal postaviť Kaplnku sv. Jána Nepomuckého a založil pre ňu fundáciu.²²

Uvedené príklady dokladajú rozmanitosť posesorských záznamov na jednotlivých tlačiaroch a podobne je to aj na ďalších tituloch vo fonde Seminárnej knižnice Spišskej Kapituly. Vychádzajúc z týchto záznamov sa môžeme domnievať, že viacerí vlastníci mali slovenský pôvod, čo dokladajú ich slovensky znejúce mená. Objasniť však tieto dohady môže iba ďalší, podrobnejší výskum posesorských záznamov, hlavne výskum vzájomných prepojení, súvislostí a vzťahov medzi jednotlivými vlastníkmi kníh. Myslíme si však, že vo fondoch Spišskej Kapituly bude silný slovenský aspekt, čo podčiarkujú zatiaľ dva nájdené tituly,²³ v ktorých sa nachádzajú rukopisné poznámky v slovenčine alebo slovakizovanej češtine.

PROVENANCE RECORDS IN BOOKS FROM THE 16TH CENTURY STORED IN THE SPIŠSKÁ KAPITULA

Summary: Thanks to books, we can learn about the enlightenment of the given time, and in some cases also who owned them. In the examples of books from the 16th century, the specificity is that they were one of the oldest printed books (except for incunabula), and therefore the so-called journey of the book could take on a wide aspect from its printing to the present time of its storage. In the post, we will focus on some provenance records in the books stored in the Spišská Kapitula and their previous owners.

Key words: Spišská Kapitula, Provenance, Possessors, 16th century, post, Slovak language.

Mgr. Tomáš Tomo (* 1983)

Knihovník a bibliograf v Slovenskej národnej knižnici v Martine. Pracuje v Odbore správy a spracovania Historických knižničných dokumentov a fondov. Je spoluautorom *Katalógu tlači 16. storočia v Lyceálnej knižnici v Kežmarku* a *Katalógu tlači 16. storočia vo františkánskych knižniciach*. V súčasnosti sa venuje spracovaniu tlači 16. storočia uložených v Spišskej Kapitule.

21 PAŠTEKA, odk. 8, s. 1520.

22 WAGNER, K. *Analecta Scepussii Sacri Et Profani*. – Posenii Et Cassoviae: Svmptibvs Joannis Michaelis Landerer, 1778, s. 142–143. (– sign. SNK SC 156533/3).

23 ARETIUS, B. SS. *Theologiae Problemata, Sev Loci Commvnes, Et Miscellanae Qvaestiones ...* – Genevae: Apud Ioannem le Preux, M. D. LXXXIX. [=1589]. (– sign. MS 6875).
Concordia. – Lipsiae: (Georgivs Defnervs Imprimebat), Anno M. D. LXXXIII. [=1584]. (– sign. MS 24383).